

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Ela Çolpan Nart^a

ÖZET

Bu çalışmada Avrupa Birliği ile 1996'da kurulan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde yaptığı etki ve değişiklikler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı; Gümrük Birliği'ne geçişin Türkiye'nin dış ticaretini olumlu veya olumsuz etkileyip etkilemediğini incelemek ve ithalat ve ihracatın genel eğilimlerini, panel veri analizi yöntemiyle tahmin edip buna bağlı sonuçları ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için Türkiye'nin GB öncesi ve sonrası gerçekleşen dış ticaret verileri ekonomideki gelişmeler ışığında değerlendirilmiş ve Türkiye'nin genel ihracat ve ithalat talebi 1990-2007 dönemi için altı denklem yardımıyla tahminlenmiştir. Bunun için 21'i Avrupa Birliği ülkesi ve 14 Avrupa Birliği dışında olan toplamda 35 ülke verisi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gümrük Birliği, dış ticaret, Avrupa Birliği, panel veri analizi, Türkiye.

Jel Kodları: F14, F15.

1. GİRİŞ

Son elli yılda dünyada hızla yayılan küreselleşme eğilimiyle, ülkeler hem yoğun rekabetten korunmak hem de dünya ile bütünleşme sürecini kaçırmamak için çeşitli ekonomik bütünleşme hareketlerine katılmışlardır. Bu süreç içerisinde bir yandan dünya ticaretinde önemli değişimler yaşanırken diğer yandan da küresel rekabet ortamında var olmaya çalışan ülkeler dış ticaret politikalarını çağın gerekliliklerine uygun olarak yeniden oluşturmuşlardır. Özellikle serbest ticaret anlayışı uluslararası ticarete hâkim olmuş, dış ticareti kısıtlayan tarife ve kotalar gittikçe azalmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle sanayileşmiş ülkeler, dünya ticaretinde çok yönlü denkleşmeye imkân sağlamak, dış ticareti canlandırmak amacıyla ekonomik bütünleşme sürecine girmişler ve çeşitli organizasyonlar kurmuşlardır. Bu şekilde ortaya çıkan organizasyonların en önemlisi kuşkusuz Avrupa Birliği (AB) ve üyeler arasında uygulanan Gümrük Birliği'dir (GB) (Uyar, 2000). Tarihte en çok görülen bütünleşme şekli olan Gümrük Birliği'nin en önemli özelliği, üyeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılması ve dışarıya karşı ortak bir tarife oranı uygulanmaya başlanarak, ortak ticaret politikalarının benimsenmesidir. Gümrük Birliği ile mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ile dış ticaret kontrolleri kaldırılmakta; üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir.

Türkiye'de küreselleşme çabaları özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. Türkiye, IMF (Uluslararası Para Fonu), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), OECC (Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı) ve NATO (Kuzey Atlantik Paktı) gibi uluslararası kuruluşlara katılarak dışa açılma yolunda önemli adımlar atmıştır. Dışa açılma yolundaki en önemli adımlardan biri de 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapılan katılma başvurusudur. Ortaklık Anlaşması olan ve 1 Aralık 1964'de yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye - AB ilişkilerini başlamış ve bu zorlu süreç GB anlaşmasının kurulmasına kadar devam etmiştir. 1 Ocak 1996'da oluşturulan Gümrük Birliği ile birlikte, AB'den ithal edilen sanayi ürünlerinde tüm gümrük vergileri, eş etkili tedbirler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve iki taraf arasında Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya başlamıştır. Topluluk ise zaten Katma Protokol'ün ticari hükümlerinin Eylül 1971'de yürürlüğe girmesi ile Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünlerinde (belirlenen istisnalar dışında) uyguladığı gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır (Özkale ve Karaman, 2006:118).

Ekonomik bütünleşme hareketleri ülkenin ticaretini, refahını, ödemeler dengesini ve ekonomik büyümesini etkiler. Ticaret etkileri dışındaki etkilerin çoğu dinamik etkileri oluşturmaktadır. Bunlar ülkenin uluslararası alanda rekabet düzeyini, teknolojik gelişimi, kaynak dağılımı, ölçek ekonomileri ve yatırımları üzerinde etkilidir. Ticaret etkileri ise ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olmak üzere statik etkileri

^a Yaşar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Selçuk Yaşar Kampüsü, 35100, Bornova, İZMİR. ela.nart@yasar.edu.tr 0232.4115217

oluşturmaktadır. Ticaret yaratıcı etki, birlik içi pahalı üretimin yerini göreceli olarak daha ucuza üreten başka bir üyeden yapılan ithalatın alması olarak tanımlanırken, ticaret saptırıcı etki üye olmayan bir ülkeden yapılan daha az maliyetli ithalatın yerini göreceli olarak daha fazla maliyetli olan birlik içi bir ülkeden yapılan ithalatın alması olarak açıklanabilir.

Bu araştırmanın amacı; GB anlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye'nin dış ticaretinin olumlu veya olumsuz etkilenip etkilemediğini incelemek ve ithalat ve ihracatın genel eğilimlerini, panel veri analizi yöntemiyle tahmin edip buna bağlı sonuçları ortaya koymaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Türkiye için yapılan uygulamalı çalışmalara yer verilerek literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde ise Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ticaret ilişkileri GB öncesi ve GB sonrası olarak tablolar eşliğinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan yöntem ve veriler dördüncü bölümde, regresyon sonuçları da beşinci bölümde sunularak bulgular sonuçta özetlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

GB'nin statik etkilerinin teorik olarak şekillendiği çalışmalar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Gümrük Birliği Teorisi Literatürü

Teorik Altyapı ile İlgili Literatür	
Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri	Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Hadleri Etkileri
Viner (1950), Meade (1955), Lipsey (1960), Summers (1991), Wonnacott & Lutz (1989), Krugman (1991), Panagariya (1997), Bhagwati & Panagariya (1996), Frankel vd. (1996), Schiff (1997, 1999), Krishna (2003), Makower & Morton (1953)	Mundell (1964), Petith (1977)

Kaynak: Yıldırım ve Dura (2007): 143–146.

GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaların çoğu ekonometrik analizlere dayanmakla birlikte, hesaplanabilir genel denge ve çekim modelleri gibi farklı yöntemleri kullanan incelemelere rastlamak da mümkündür.

GB'nin kaynak dağılımı üzerindeki muhtemel etkilerini araştıran **Togan (1997)**'de nominal ve efektif koruma oranları analize dahil edilmiştir. Çalışmada GB nedeniyle, Türkiye'nin uyguladığı nominal koruma oranlarının Türkiye-AB ticaretinde, Türkiye ile üçüncü ülkeler ticaretinde ve AB ile serbest ticaret anlaşması yapmış ülkeler ile Türkiye arasındaki ticarete düşeceğini sonucuna varılmıştır.

GB'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki statik etkilerini inceleyen **Hartler ve Laird (1999)**, çalışmalarında GB anlaşması sonrasında ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin ne ölçüde ortaya çıktığını analiz etmişlerdir. Ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkması için GB öncesi ticaretin hacmi, ithalat talep esneklikleri, başlangıçtaki ticaret engellerinin büyüklüğü, coğrafi yakınlık gibi ölçütlerin AB-Türkiye GB durumunda karşılandığını, bu nedenle GB'nin refah arttırıcı bir etki taşıdığını belirtmektedirler. Buna ek olarak, GB ile birlikte OGT'nin kabul edilmesi sonucu üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergilerinin düşmesi nedeniyle, ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkmasının düşük olasılık taşıdığını belirtmektedirler.

GB'nin statik etkilerini araştıran diğer bir çalışma ise **Akkoyunlu-Wigley (2005)** tarafından yapılmıştır. Çalışma, ticaret yaratma etkisinin "fiilî tüketim içerisindeki pay analizi" yöntemiyle sadece bazı sektörlerde ortaya çıktığını göstermiştir. Kâğıt ve kağıt ürünleri, kimyasal madde ve ürünleri, ana metal sanayi; büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri; tıbbî aletler ve hassas optik aletler gibi sektörler GB sonrası ticaret yaratma etkisinin görüldüğü sektörlerdir. Söz konusu sektörlerde, üretimin fiilî tüketim içerisindeki payı azalırken AB'den yapılan ithalatın payı artmıştır. Diğer bir deyişle AB'den yapılan ithalat yurt içi üretimi ikame etmiştir.

Arslan ve Diğerleri (2002), 1989-2001 dönemini kapsayan çalışmalarında GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini, dış ticaret, üretim ve bütçe gibi değişik açılardan araştırmakta, aynı zamanda sektörel analizler yapmakta, etkileri ölçüğe göre de değerlendirmektedir. Çalışmada Chow kırılma testi kullanılarak

GB'nin ticaret değişkenleri üzerindeki etkisi tahmin edilmektedir. GB sonrası ithalatta yapısal değişimin ortaya çıktığı, GB'nin hazine faizleri üzerinde yükseltici bir etki yaptığı dolayısıyla GB'nin Türkiye ekonomisine yararlı olmadığı, aksine zarar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Pöschl ve Diğerleri'ne (2005) göre AB'nin Türkiye'ye uyguladığı gümrük vergilerininin GB anlaşmasının çok öncesinde tedricen kaldırmasından dolayı, GB'nin ticaret üzerindeki etkisi asimetrik olmuş; Türkiye açısından etki ihracattan çok ithalat açısından ortaya çıkmıştır. Ticaretin bileşimi açısından ise GB sonrasında da emek yoğun, düşük beceri isteyen ürünlerde uzmanlaşmış dolayısıyla Türkiye ekonomisi açısından yapısal bir dönüşüm yaşanmamıştır.

Türk firmalarının AB pazarında fiyat rekabetçiliklerini inceleyen **Seymen ve Utkulu (2004)**; 1963–2002 dönemini kapsayan çalışmalarında eşbütünleşme ve hata düzeltme mekanizmasından yararlanarak GB'nin Türkiye'nin ihracat fiyat ve gelir esnekliklerini düşürdüğü, ithalat talebinin ise gelir esnekliğinin yüksek kalmasına rağmen, fiyat esnekliğinin eklenen yapısal kırıma ve ithalat kapasitesi gölge değişkenlerinin de etkisiyle azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

GB'nin ticaret hacmi üzerine etkisini ölçen ve çalışmamıza temel kaynaklık eden **Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003)** panel veri analizi yardımıyla, ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını 1980-2001 dönemi için tahminlemişlerdir. GB'nin Türkiye'nin dış ticaretini pozitif ve istatistik olarak anlamlı şekilde etkilediği ancak Türkiye'nin AB'ye ihracatı GB döneminde GB öncesine göre daha az artarken, AB'den yapılan ithalat GB öncesine göre daha fazla arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan diğer bir sonuç ise; GB'nin ihracat ve ithalat talebinde davranışsal değişikliklere neden olduğu yönündedir. Ampirik olarak elde edilen sonuçlara dayanarak yazarlar; GB sonrası dönemde aşırı değerlenmiş TL'nin, ihracatta daha büyük düşmelere neden olabileceğine noktasına dikkat çekmişlerdir.

Çalışmamıza temel teşkil eden diğer bir çalışma olan **Özkale ve Karaman (2006)**'nin analizi yalnızca ithalat talep denklemi ile yapılmıştır. Rassal etkiler panel veri metodu ile tahminlenen çalışmada, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler öncelikle Türkiye'nin genel ithalat talebi için, daha sonra da başlıca ithalat mal grupları bazında ortaya konmuştur. Toplam ithalat fonksiyonuna Türkiye'nin toplam ithalatının %81'ini oluşturan ülkeler dahil edilirken, ithal edilen mal grupları bazındaki analize en çok ithal edilen 10 mal gurubu dahil edilmiştir. İthalat talebinin gelire esnek olmasına rağmen fiyat değişmelerinden ulaşılan önemli sonuçlardan biridir. GB'nin net ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin olmadığı bulgusu sektörel analizlerde farklılaşmıştır. Ticaret yaratıcı etki otomotiv, elektrikli makine ve cihazlar sektörlerinde görülürken, demir-çelik sektöründe ise ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmıştır. GB'nin organik kimyasal ürünler ve plastik ticareti üzerinde ise etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Statik Etkilerini ile İlgili Literatür		
1. İstatistik Metodları Kullanan Çalışmalar	2. Esneklik Yaklaşımını Benimseyen Çalışmalar	3. Hesaplanabilir Genel Denge Modellerini Kullanan Çalışmalar
Togan (1997), Togan (2000), Hartler ve Laird (1999), Morgil (2000), Akkoyunlu-Wigley (2000), Demir ve Temur (1998), Uyar (2001), Karakaya ve Özgen (2002), Arslan vd. (2002), Seyidoğlu ve Kemer (2002), Dura (2003), Filiztekin (2003), Akkoyunlu-Wigley (2005), Pöschl vd. (2005).	Halıcıoğlu (1996), Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), Aktaş ve Güven (2003), Kandogan (2005), Akgündüz (2005), Seki (2005), Özkale ve Karaman (2006), Doğanlar, Bal ve Özmen (2006).	Harrison, Rutherford ve Tarr (1993), Harrison, Rutherford ve Tarr (1997), Köse (1996), Mercenier ve Yeldan (1997), De Santis (2000), Bekmez (2002), De Santis (2003).

3. TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE DIŞ TİCARETİ

AB ülkeleriyle gerçekleştirilen dış ticaret rakamları incelendiğinde AB'nin toplam ticaretinde Türkiye'nin payının GB'den sonra yükseldiği ve bu ülkelerden yapılan ithalatın genelde yatırım mallarıyla ara girdilerden oluştuğu görülmektedir. Ancak ithalatta bu malların payı hafif bir azalma eğilimine girmişken ihracatta aynı malların payı gittikçe artmaktadır.

Tablo 3'ten görüleceği gibi 1996–2008 yılları arasında Türkiye'nin AB ile dış ticaret hacmindeki önemli artış açıkça ticaret yaratıcı etkinin varlığını göstermektedir. Gümrük birliğinin başlangıcını oluşturan 1996–1997 yılları arasında Türkiye'nin AB ithalatında artış olduğu gözlenmektedir. Yine ilk yıllarda ihracatta meydana gelen artış, ithalattaki artışın çok gerisinde kalmıştır. Söz konusu yıllarda AB'ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranı 1997'de %51.4'e kadar düşmüştür. 1997 yılında %51.4'e kadar gerileyen AB'ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranınının 2001–2008 ortalaması %81.7'dir.

1998 ve 2001 yıllarında ithalatta yaşanan düşüşler ise Türkiye ekonomisindeki daralmalarla bağlantılıdır. Bu yıllarda sıkça yaşanan krizler (1994 krizi, 1997–1998 Güney Doğu Asya ve Rusya krizleri ve 2000–2001 krizi) Türkiye'nin dış ticaret açığının ne kadarının gümrük birliğinden kaynaklandığını belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Türkiye'nin genel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı 2008 yılında %65.4'e dek gerilemişken, AB'ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranı %84.7'dir (1996–1999 yılları arasında bu oran %50–60 düzeyindedir). AB'ye karşı Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranı yükselmektedir. GB anlaşması sonrası Türkiye'nin AB'ye ihracatı ithalatından daha hızlı artmıştır. Bu durum Türkiye'nin AB ülkelerine karşı rekabet gücünün de arttığını göstermektedir.

Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı (milyon \$)

Yıl	Genel					Avrupa Birliği					AB'nin Payı (%)	
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	İthalat
1993	15,348	---	29,429	---	52.2	7,599	---	13,875	---	54.8	49.5	47.1
1994	18,105	18.0	23,270	-20.9	77.8	8,635	13.6	10,915	-21.3	79.1	47.7	46.9
1995	21,636	19.5	35,707	53.4	60.6	11,078	28.3	16,861	54.5	65.7	51.2	47.2
1996	23,224	7.3	43,627	22.2	53.2	12,569	13.4	24,321	44.2	51.7	54.1	55.7
1997	26,261	13.1	48,559	11.3	54.1	13,435	6.8	26,119	7.4	51.4	51.1	53.8
1998	26,974	2.7	45,921	-5.4	58.7	14,813	10.2	25,282	-3.2	58.6	54.9	55.1
1999	26,587	-1.4	40,671	-11.4	65.4	15,424	4.1	22,530	-10.9	68.5	58.0	55.4
2000	27,775	4.5	54,503	34.0	51.0	15,664	1.5	28,527	26.6	54.9	56.4	52.3
2001	31,342	12.8	41,399	-24.0	75.7	17,546	12.0	19,824	-30.5	88.5	56.0	47.9
2002	36,059	15.1	51,553	24.5	69.9	20,415	16.4	25,689	29.6	79.5	56.6	49.8
2003	47,252	31.0	69,339	34.5	68.1	27,394	34.2	35,140	36.8	77.9	58.0	50.7
2004	63,167	33.7	97,540	40.7	64.8	36,581	33.5	48,103	36.9	76.0	57.9	49.3
2005	73,476	16.3	116,774	19.7	62.9	41,365	13.1	52,696	9.5	78.5	56.3	45.1
2006	85,535	16.4	139,576	19.5	61.3	47,935	15.9	59,401	12.7	80.7	56.0	42.5
2007	107,272	25.4	170,063	21.8	63.1	60,399	26.0	68,612	15.5	88.0	56.3	40.3
2008	132,003	23.1	201,823	18.7	65.4	63,368	4.9	74,801	9.1	84.7	48.0	37.1

Kaynak: DTM, TÜİK

* 1996 yılından itibaren AB-27 ile olan dış ticaret rakamları kullanılmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri AB ülkeleri ile dengeli bir dış ticaret ilişkimizin olduğunu göstermektedir. Örneğin 2007 yılı itibariyle ihracat/ithalat oranı toplamda %63.1 iken (bkz. Tablo 4), AB ülkeleri dikkate alındığında; ihracat/ithalat oranı yine aynı yıl %88.1'dir. Bu Türkiye'nin giderek artan dış ticaret açıklarında AB ülkeleri ile dış ticaretinin önemli bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Rusya, Çin ve petrol ihraç eden ülkelerle yapılan dengesiz dış ticaret Türkiye'nin oldukça düşük olan ihracat/ithalat oranının temel sebeplerindedir. AB kaynaklı dış ticaret açığımızın toplam dış ticaret açığımız içindeki payı ise son yıllarda giderek azalmaktadır. Bu oran 2006 yılında yaklaşık %20'lere kadar gerilemiştir (Utkulu, 2009;11-12).

Tablo 4: Türkiye'nin AB ile Dış Ticaret Dengesi

	Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi, milyar \$ (I)	İhracat/İthalat (Türkiye) (II)	Türkiye-AB Dış Ticaret Dengesi, milyar \$ (III)	İhracat/İthalat (Türkiye-AB) (IV)	AB Kaynaklı Dış Ticaret Açığının Toplam Açık İçindeki Payı % (V) = III/I
1995	-14.1	60.5	-5.8	65.7	41.1
1996	-20.4	53.2	-11.6	49.8	56.9
1997	-22.3	54.1	-12.7	49.0	57.0
1998	-18.9	58.8	-10.6	56.0	56.1
1999	-14.1	65.4	-7.1	66.8	50.4
2000	-26.7	51.0	-12.1	54.5	45.3
2001	-10.1	75.7	-2.2	88.0	21.8
2002	-15.2	69.9	-4.6	80.1	30.3
2003	-22.1	68.1	-7.6	77.3	34.5
2004	-34.3	64.8	-11.4	76.0	33.2
2005	-43.3	62.9	-10.6	78.4	24.5
2006	-54.1	61.3	-10.0	81.4	18.8
2007	-62.8	63.1	-8.2	88.1	13.1

Kaynak: Utkulu (2009), s.22.

4. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'nin genel ihracat ve ithalat talebi altı denklem yardımıyla, 1990-2007 dönemi için panel veri analiziyle incelenmiştir. Bunun için 21'i Avrupa Birliği ülkesi (Almanya, Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Yunanistan, Bulgaristan) ve 14 Avrupa Birliği dışında (ABD, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Kore, Hindistan, İsrail, İsviçre, Japonya, Malezya, Romanya, Rusya, Tayland, Ukrayna) olan toplamda 35 ülke verisi analizimizde kullanılmıştır. AB dışından olan ülkeler Türkiye'nin yoğun olarak dış ticaret yaptığı ülkelere seçilmiştir.

Çalışmamızda kullanılan veriler ve genel açıklamaları Tablo 5'te özetlenmiştir. Tüm verilerimiz yıllık ve logaritmalari alınarak analize dâhil edilmişlerdir. Bazı verilerde eksiklikler olması nedeniyle veri dengesiz (unbalanced) panel niteliğindedir.

Tablo 5: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
XT	Türkiye'nin İhracat Miktarı (ABD\$)	DTM
MT	Türkiye'nin İthalat Miktarı (ABD\$)	DTM
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (ABD\$)	WDI-TÜİK
RER	Reel Döviz Kuru	WDI-TÜİK
CU	Kukla değişken (1996'dan önce 0, 1996'dan sonra 1)	-
EU	Kukla değişken (AB dışı ülkeler için 0, AB üyesi ülkeler için 1)	-
EUCU	İnteraktif Kukla değişken (AB ve GB arasında)	-

Eşitliklerde temel alınan iki değişken, ihracat ve ithalat talebi fonksiyonlarının oluşturulmasında önem arz eden görece fiyatlar ve gelirdir. Gelir değişkeni için tüm ülkelerin ve Türkiye'nin dolar bazında GSYİH verileri Dünya Bankası online veri tabanından ve TÜİK'ten elde edilmiştir. İhracat ve ithalat talebini inceleyen çoğu çalışmada kullanıldığı gibi fiyattaki görece değişikliği göz önünde tutmak amacıyla reel efektif döviz kurları kullanılmıştır. Reel efektif döviz kurunun yükselmesi TL'nin değer kazandığını göstermektedir. Reel efektif döviz kuru aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$RER_i = e_i * \frac{TÜFE_{TR}}{TÜFE_{YÜ}}$$

RER_i: Reel efektif döviz kuru

e_i: Nominal döviz kuru (yabancı ülke parası/TL)

TÜFE_{TR}: Türkiye'nin tüketici fiyat endeksi

TÜFE_{YÜ}: Yabancı ülkenin tüketici fiyat endeksi.

Reel döviz kurunun hesaplanmasında kullanılan değişkenler de (TÜFE ve nominal kur) Dünya Bankası online veritabanından elde edilmiştir.

Gümrük Birliği anlaşmasının toplam ihracat ve ithalat taleplerinde yapısal bir değişiklik yapıp yapmadığının belirlenmesi amacıyla Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından sonraki dönem için 1 değerini alan bir kukla değişken kullanılmıştır. Bu değişkenin katsayısının istatistiki olarak anlamlı bulunması ve pozitif bir değer alması GB'nin ihracat ve ithalat taleplerini arttırdığı anlamına gelecektir.

Analizimizde kullandığımız ihracat ve ithalat talep denklemleri; Golstein&Khan (1976), Murray&Ginman (1976), Bond (1987), Brada vd. (1997), Neyaptı vd. (2003) ve Özkale&Karaman (2006) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

$$\ln XT_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_1 (\ln gdp)_{it} + \alpha_2 (\ln rer)_{it} \quad (1.1)$$

$$\ln XT_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_1 (\ln gdp)_{it} + \alpha_2 (\ln rer)_{it} + \alpha_3 (cu)_{it} + \alpha_4 (eu * cu)_{it} \quad (1.2)$$

$$\ln XT_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_1 (\ln gdp)_{it} + \alpha_2 (\ln rer)_{it} + \alpha_3 (cu) + \alpha_4 (eu * cu)_{it} \quad (1.3)$$

$$+ \alpha_5 (cu * \ln gdp)_{it} + \alpha_6 (cu * \ln rer)_{it} + \alpha_7 (eucu * \ln gdp)_{it} + \alpha_8 (eucu * \ln rer)_{it}$$

$$\ln MT_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 (\ln gdpT)_{it} + \beta_2 (\ln rer)_{it} \quad (2.1)$$

$$\ln MT_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 (\ln gdpT)_{it} + \beta_2 (\ln rer)_{it} + \beta_3 (cu) + \beta_4 (eu * cu)_{it} \quad (2.2)$$

$$\ln MT_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 (\ln gdpT)_{it} + \beta_2 (\ln rer)_{it} + \beta_3 (cu)_{it} + \beta_4 (eu * cu)_{it} \quad (2.3)$$

$$+ \beta_5 (cu * \ln gdpT)_{it} + \beta_6 (cu * \ln rer)_{it} + \beta_7 (eucu * \ln gdpT)_{it} + \beta_8 (eucu * \ln rer)_{it}$$

(1.1) ve (2.1) numaralı eşitlikler; Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı için gelir ve fiyat esnekliklerini tahminleyen temel denklemlerimizi, (1.2) ve (2.2) numaralı eşitlikler; GB dönemi ve AB ülkelerinden kaynaklanan yapısal kaymaların test edildiği modelleri ve (1.3) ve (2.3) numaralı eşitlikler ise; GB'nin yapısal kaymalar ardında Türkiye'nin ihracat ve ithalat davranışı üzerindeki etkisini tahminleyen en genel modellerimizi oluşturmaktadır.

Modellerimizin sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler mi olacağına karar vermek amacı ile Hausman¹ (1978) Testi yapılmıştır. Test sonuçları sabit etkiler modelini desteklemiştir.

5. REGRESYON SONUÇLARI

Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı, teorideki tahminlere uygun olarak gelir ve fiyat değişmelerine duyarlıdır. Tablo 6'dan da görüldüğü gibi; (1.1) numaralı ihracat tahmin denkleminde; gelir ve fiyat esneklikleri %1 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlı, Türkiye'nin ihracatı gelir esnek fakat fiyat esnekliği ise 0.49 katsayısı ile esnek değildir. İhracat yabancı ülke gelirleriyle pozitif ilişkili olarak bulunmuştur.

Tablo 6: İhracat ve İthalat Denklemleri Tahmin Sonuçları

Değişkenler/Model	(1.1)	(1.2)	(1.3)	(2.1)	(2.2)	(2.3)
LNGDP	1.38 *** (0.072)	0.49 *** (0.028)	0.47 *** (0.052)			
LNGDPT				1.77 *** (0.59)	1.50 *** (0.168)	1.23 *** (0.290)
LNRER	0.47 *** (0.109)	- 0.24 *** (0.022)	- 0.21 *** (0.039)	- 0.09 *** (0.024)	- 0.15 *** (0.025)	- 0.17 *** (0.073)
CU		0.42 *** (0.128)	6.43 *** (1.941)		1.04 *** (0.161)	- 12.48 (7.857)
EUCU		0.56 *** (0.116)	- 10.83 *** (1.767)		- 0.78 *** (0.136)	9.73 *** (3.168)
CULNGDP			- 0.22 *** (0.073)			
CULNGDPT						0.49 (0.300)
CULNRER			- 0.06 (0.049)			0.08 *** (0.026)
EUCULNGDP			0.42 *** (0.066)			
EUCULNGDPT						- 0.36 *** (0.119)
EUCULNRER			0.13 ** (0.052)			- 0.06 (0.044)

*** %1, ** %5, * %10 anlamlılık seviyelerini simgelemektedir. Parantez içindeki değerler standart sapmalardır.

Aynı sonuçlar ithalat fonksiyonu tahmininden de (2.1) elde edilmiştir; yurtiçi gelir esnekliği birim esnekliğin üstünde (1.77), görece fiyat esnekliği ise birden küçüktür (-0.09), her ikisi de %1 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. İthalatın Türkiye'nin milli geliri ile pozitif ilişkili olduğu bulunan sonuçlar arasındadır.

GB döneminin ve AB ülkelerinin etkilerinin gözlemlenebileceği (1.2) ve (2.2) modellerinde; GB anlaşmasının, Türkiye'nin hem ihracat ve ithalatında hem de ticaretin yönünde pozitif ve anlamlı bir etkiye

¹ Panel tahminlerde kısa zaman kesiti içeren ve benzer nitelikte olan veri setleri için "sabit etkili" (panelde yer alan her bir ülke için ayrı bir sabit katsayı tahmini) ve "tesadüfi etkili" (panelde yer alan her bir ülke için ayrı bir sabit katsayı tahminini tesadüfi olarak elde etme) modellerden hangisinin geçerli olacağı Hausman testi ile belirlenmiştir. Hausman (1978) yatay kesit birimleri bazında değişen etkiler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi test eder. Sıfır hipotezinin reddedilmesi halinde sabit etkiler modeli, aksi halde rassal etkiler modeli seçilir (Baltagi, 2001; Hsiao 1999).

sahip olduğu gözlemlenmektedir. İki denklemde de GB'yi temsil eden kuklanın katsayısı pozitif (0.42 ve 1.04) %1 güven düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar, GB anlaşmasının ve sonrasındaki temel değişikliklerin Türkiye'nin ticaret hacminde belirgin bir artışa neden olduğunu göstermektedir. İhracat denklemindeki anlamlı ve pozitif işaretli interaktif kukla değişken (eucu), Türkiye'nin AB'ye ihracatının GB döneminde GB öncesine göre daha fazla arttığını gösterirken, bu değişkenin ithalat denkleminde anlamlı ve negatif işaretli olması ise; AB'den yapılan ithalatın GB öncesine göre daha az arttığını ifade etmektedir. Bu sonuçlar çalışmamıza kaynaklık eden Neyaptı vd.(2003) ile farklılık göstermektedir.

GB anlaşması sadece gümrük tarifelerini değiştirmekle kalmamıştır aynı zamanda ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerine de yeni kurallar getirmiştir. Şimdiye kadar tahmin ettiğimiz modellerde; her ne kadar GB sonrası AB ile ticaretimizin arttığını görsek de, bu ticaret politikasındaki değişiklik, Türkiye'nin ihracatında ya da ithal talebinde yapısal değişikliği de beraberinde getirecek mi sorusu hala cevap aramaktadır. Bu olası davranışsal değişiklikleri test etmek için, ithalat ve ihracat miktarlarının, gelir ve fiyat değişkenlerine tepkisinin ölçülmesine ihtiyaç vardır. Bunu modelde gözlemleyebilmek için, gelir ve fiyat değişkenlerimiz GB dönemini temsil eden kukla ile interaktif olarak kullanılmıştır.

Katsayıların istatistikî anlamlılıklarını test etmek için Wald Test (bkz. Tablo 7) yapılmıştır. İstatistikî olarak anlamlı olan interaktif değişkenlerin katsayıları, GB dönemi sonrası bazı davranışsal kalıpların değiştiği anlamına gelmektedir.

CULNGDP ve CULNRER katsayıları; Türkiye'nin ihracatının, hem ticaret partnerlerinin gelirlerine hem de fiyat değişmelerine karşı daha az duyarlı olduğunu göstermektedir. GB sonrası ithal talebinin fiyat duyarlılığı gittikçe düşerken, ithalatın gelir esnekliğinin katsayısı ise istatistikî olarak anlamsız çıkmıştır.

Cevap arayan diğer bir soru ise; GB anlaşması sonrası, Türkiye'nin ihracatı için AB talebinin ve AB'nin ithalatı için Türkiye'nin talebinin değişip değişmediği sorusudur. Tahmin sonuçlarına göre; GB dönemi boyunca Türkiye'nin AB ile ticareti, AB dışı olan ülkelerle olan ticaretine göre farklı duyarlılıklar sergilediğini göstermektedir. GB anlaşması sonrası, AB ülkelerinin ihracat fiyat değişmelerine duyarlılığı mutlak olarak 0.13 artmıştır. AB ülkelerinin Türkiye ihracatına olan talebi daha çok fiyat duyarlıdır. Son olarak; ne Türkiye ithalatının fiyat esnekliği ne de ihracat gelir esnekliği AB ve AB dışı ülkeler ayırımına göre istatistikî olarak anlamlılık göstermemiştir.

Tablo 7: Katsayıların Anlamlılık Testleri: Wald Test

Model	Boş Hipotez	Katsayı Toplamları	F-istatistiği	Olasılık
İhracat	$Inrer + culnrer = 0$	-0.27	78.88***	0.0000
	$Inrer + culnrer + euculnrer = 0$	-0.14	11.63***	0.0007
	$Ingdp + culngdp = 0$	0.25	23.78***	0.0000
	$Ingdp + culngdp + euculngdp = 0$	0.77	259.44***	0.0000
İthalat	$Inrer + culnrer = 0$	-0.09	1.59	0.2080
	$Inrer + culnrer + euculnrer = 0$	-0.15	3.40*	0.0656
	$IngdpT + culngdpT = 0$	1.72	313.57***	0.0000
	$IngdpT + culngdpT + euculngdpT = 0$	1.36	303.72***	0.0000

*** %1, ** %5, * %10 anlamlılık seviyelerini simgelemektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda Avrupa Birliği ile 1996'da kurulan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde yaptığı etki ve değişiklikler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı Gümrük Birliği'nin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için Türkiye'nin GB öncesi ve sonrası gerçekleşen dış ticaret verileri ekonomideki gelişmeler ışığında değerlendirilmiş ve daha sonra panel veri analizi ile Türkiye'nin genel ihracat ve ithalat talep denklemleri ile analiz yapılmıştır.

Dış ticaret rakamları incelendiğinde Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. AB Türkiye'nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olmuş, bu oran GB öncesi %48 gibi iken, GB sonrası da %50'nin üzerine ulaşmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde GB sonrasında etkinin her iki taraf açısından asimetrik olduğunu, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibarıyla bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir.

GB'nin gerçekleştirilmesinden itibaren geçen 8 yıllık dönem zarfında, AB'ye yaptığımız ihracat AB'den gerçekleştirdiğimiz ithalattan daha hızlı artmış, bunun sonucu AB ile ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 1995 de %66 iken 2003 yılı sonunda %77 seviyelerine yükselmiştir.

GB'nin tamamlanmasının hemen sonrasında yaşanan hızlı ithalat artışı dolayısıyla, Türkiye'nin AB ile ticaretinde büyük çaplı bir dış ticaret açığı meydana gelmiştir. 1998–1999 yıllarında küresel ekonomik kriz ve iç piyasadaki durgunluk nedeniyle dış açıklarda azalma eğilimi gözlenmiştir. Son yıllarda ise, AB'den yapılan ithalatın tekrar yükseldiği ve AB lehine olan ticaret açığının da tekrar tırmanışa geçtiği görülmektedir.

Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı diğer ülkeler ile dış ticareti incelendiğinde GB sonrası bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete de belirgin bir değişiklik olmadığı ve aynı oranlarda istikrarlı bir artış gösterdiği belirlenmektedir. Bu çerçevede Gümrük Birliği'nin Avrupa Birliği lehine bir ticaret saptması yaratmadığı ve Türkiye'nin diğer dış ticaret pazarlarında bir kayba yol açmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yapılan ampirik çalışmaya dayanarak; GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimler; ticaret hacminin artması ve özellikle GB'nin ilk yıllarında ithalatın ihracattan daha hızlı artması nedeniyle net ihracatın da azalması şeklinde gerçekleşmiştir. GB'nin AB ile ticarete ticaret yaratıcı etki yaptığı ve GB'nin ticareti AB dışı ülkelere saptırdığı analiz sonuçlarından elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Mustafa; (2005), "Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrasında Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki İthalat-İhracat İlişkileri: Ekonometrik Bir Analiz," **VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi**, İzmir.
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu; (2000), "Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Antlaşmalarının Etkisini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18 (2).
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu; (2005), Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin İmalat Sanayii Üzerindeki Ticaret Yaratıcı Etkileri, Basılmamış Çalışma.
- AKTAS, Cengiz ve Didem GÜVEN; (2003), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarındaki Değişimin İncelenmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9, ss.67-80.
- ARSLAN, Mehmet ve Diğerleri; (2002), **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkileri**, ASAM Yayını, Ankara, , 88s.
- BAKKALCI, Can; (2002), Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi, Basılmamış Doktora Tezi İzmir: DEÜ SBE
- BALASSA Bella; (1976), "Types of Economic Integration", *Economic Integration Worldwide, Regional, Sectorial*, Macmillan Press LTD, New York.
- BALTAGI, Badi; (2001), *Econometric Analysis of Panel Data*, Chichester: John Wiley & Sons LTD.
- BALTAGI, Badi; (2004), *Panel Data: Theory and Applications*, (Physica-Verlag, Heidelberg).
- BEKMEZ, Selahattin; (2002), "Sectoral Impacts of Turkish Accession to the European Union", **Eastern Economic Journal**, 40(2), ss.57-84.
- BHAGWATI, Jagdish ve Arvind PANAGARIYA; (1996), "The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evaluation and Current Trend", **The American Economic Review**, 86(2), ss. 82-87.
- BOND, M. E.; (1987), An econometric study of primary commodity exports from developing country regions to the world, *IMF Staff Papers*, 34, 191–227.
- BRADA, J. C., KUTAN, A. and ZHOU, M. S. (1997), The exchange rate and the balance of trade: the Turkish experience, *Journal of Development Studies*, 33, 675–92.
- DEMİR, Osman ve Yusuf TEMUR; (1998), "Gümrük Birliğinin ilk iki Yılı Değerlendirmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, 11.
- DE SANTIS, Roberto A. (2000), "The Impact of a Customs Union with the EU on Turkey's Welfare, Employment and Income Distribution: An AGE model with Alternative Labor Market Structures", **Journal of Economic Integration**, 15 (2), ss. 195-238.
- DE SANTIS, Roberto A.; (2003), "The Impact of a Custom Union with the European Union on Internal Migration in Turkey", **Journal Regional Science**, 43(2), ss. 349-372.
- DOĞANLAR, Murat; Harun BAL ve Mehmet ÖZMEN; (2006), "Türkiye ile Almanya Arasındaki Dış Ticaretin Ekonometrik Analizi ve Gümrük Birliği Sonrası Karşılaştırma", **İktisat İşletme ve Finans**, 248.
- DURA, Cihan; (2003), "Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisi'nin Dış Finansmanını Nasıl Etkiledi?", **2023 Aylık Dergi**, Aralık.
- FİLİZTEKİN, Alpay; (2003), "Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri", **Kalder 12. Ulusal Kalite Kongresi**, 14 Ekim 2003, İstanbul.
- FRANKEL, Jeffrey A. vd.; (1996), "Regional Trading Arrangements: Natural or Supernatural?", **The American Economic Review**, 86(2), ss. 52-56.
- GOLDSTEIN, M. and KHAN, M. S. (1976), Large versus small price changes and the demand for imports, *IMF Staff Papers*, 23, 200–225.
- HALICIOĞLU, Ferda; (1996), "Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- HARRISON, Glenn W.; Thomas F. RUTHERFORD and David G. TARR; (1993), "Trade Reform in the Partially Liberalized Economy of Turkey", **The World Bank Economic Review**, 7(2), ss. 191-217.
- HARRISON, Glenn W.; Thomas F. RUTHERFORD and David G. TARR; (1997), "Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union", **European Economic Review**, 41, ss. 861-870.
- HARTLER, Christina and Sam LAIRD; (1999), The EU Model and Turkey- A Case for Thanksgiving, World Trade Organization, **Staff Working Paper**, January 1999.
- HAUSMAN, J.A., (1978), Specification tests in econometrics, *Econometrica* **46**, 1251–1271.
- HSIAO, C., (1999), **Analysis of Panel Data**, Cambridge: Cambridge University Press.
- KANDOĞAN, Yener; (2005), "Trade Creation and Diversion Effects of Europe's Regional Liberalization Agreements", **William Davidson Institute Working Paper**, No: 746.

- KARAKAYA, Etem ve Ferhat B. ÖZGEN; (2002), "Economic Feasibility of Turkey's Economic Integration with the EU: Perspectives from Trade Creation and Trade Diversion", **ERC, VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Eylül 2002.
- KÖSE, Ahmet Haşim; (1996), Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- KRISHNA, Pravin; (2003), "Are Regional Trading Partners 'Natural'?", **Journal of Political Economy**, 111(1), ss. 202-231.
- KRUGMAN, Paul; (1991), "Is Bilateralism Bad?" in E. Helpman and A. Razin (eds.), *International Trade and Trade Policy*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- KÜÇÜKAHMETOĞLU, Osman; (2005), "Reel Entegrasyon Teorisi", *Ekonomik Entegrasyon-Küresel ve Bölgesel Yaklaşım içinde*, Ed: Osman Küçükahmetoğlu ve Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitapevi, Ankara.
- LIPSEY, Richard; (1960), "The Theory of Customs Unions: A General Survey", **Economic Journal**, 70, ss. 496-513.
- MAKOWER, H. ve G. MORTON (1953), "A Contribution Towards a Theory Customs Unions", **The Economic Journal**, 63(249), ss. 33-49.
- MEADE, James, E. (1955); *The Theory of Customs Union*, North Holland Publ. Co., Amsterdam.
- MERCEINER, Jean ve Erinç YELDAN; (1997), "On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union With Europe Enough", **European Economic Review**, 41, ss. 871-880.
- MORGİL, Orhan; (2000), "The Impact of Trade Liberalization: Turkey's Experience with the Customs Union", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18, (2), ss. 189-197.
- MUNDELL, Robert A.; (1964), "Tariff Preferences and the Terms of Trade", **Manchester School of Economics and Social Studies**, 32, ss. 1-13.
- MURRAY, T. and GINMAN, P. (1976) An empirical examination of the traditional aggregate import demand model, *Review of Economics and Statistics*, 58, 75-80.
- NEYAPTI, Bilin; Fatma TASKIN ve Murat ÜNGÖR; (2003), "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?", **ERC, VII. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Eylül.
- ÖZKALE, N. Lerzan ve Fatma Nur KARAMAN; (2006), "Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, 1(1), ss. 117-138.
- PANAGARIYA, Arvind; (1997), "Preferential Trading and the Myth of Natural Trading Partners", **Japan and the World Economy**, 9, ss. 471-489.
- PETITH, Howard C.; (1977), "European Integration and the Terms of Trade", **The Economic Journal**, 87(346), ss. 262-272.
- PÖSCHL, Josef ve Diğerleri; (2005), "Turkey: Macroeconomic Vulnerability, Competitiveness and the Labour Market", **Turkish Economic Association Discussion Paper**, 2005/5.
- SCHIFF, Maurice; (1997), "Small is Beautiful Preferential Trade Agreement and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency and Trade Policy", **Journal of Economic Integration**, 12(3), ss. 359-387.
- SCHIFF, Maurice; (1999), "Will the Real Natural Trading Partner Please Stand Up?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2161.
- SEKİ, İsmail; (2005), "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri 1985-2003", İnternet Adresi: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, Erisim Tarihi: 11.12.2006.
- SEYİDOĞLU, Halil ve Barbaros KEMER; (2002), "Türkiye-AB Gümrük Birliği ilişkilerinde Uygulamanın Değerlendirilmesi":1969-1999", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 16(1-2), ss. 1-9.
- SUMMERS, Lawrence; (1991), Regionalism and the world trading system, Symposium sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, Policy implications of trade and currency zones.
- TOGAN, Sübidey; (1997), "Opening up the Turkish Economy in the Context of the Customs Union with EU", **Journal of Economic Integration**, 2(12), ss. 157-179.
- TOGAN, Sübidey; (2000), "Effects of a Turkey-European Union Customs Union and Prospects for the Future
- UTKULU, Utku ve İsmail AYDEMİR (Ed.); (2009), *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe)*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- UTKULU, Utku ve Dilek SEYMEN; (2004), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU 15, **European Trade Study Group**, 6. Yıllık Konferansa Sunulan Tebliğ, EGTS, Nottingham.
- UTKULU, Utku; (Yıl Belirtilmemiş), "Türkiye'nin AB Rotasında Gümrük Birliğinin 10 Yıllık Muhasebesi (Ders Notu)", İnternet Adresi: <http://kisi.deu.edu.tr/utku.utkulu/>, Erişim Tarihi:23.02.2009.
- UYAR, Süleyman; (2000), "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi"; *Dış Ticaret Dergisi*, sayı:19, Ankara.

- UYAR, Süleyman; (2001), Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri; Dış Ticaret Dergisi, sayı 20, Ankara.
- VINER, Jacob; (1950), *The Customs Union Issue*, New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- YILDIRIM, Ertuđrul ve Cihan DURA; (2007), Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış, Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi, 28, ss.141-177.
- WONNACOTT, Paul ve Mark LUTZ; (1989), "Is There a Case for Free Trade Areas?", iç. Schott, J. (Ed.), **Free Trade Areas and US Trade Policy**, Institute for International Economics, Washington, D.C.

Veri Kaynakları:

www.worldbank.org

www.dtm.gov.tr

www.tuik.gov.tr